

Toelichting bij de cd 'Het Koninkrijk van de Vader'

Vocaal kwartet Quartz – mei 2013

Inleiding

Wij nemen u op deze cd mee langs prachtige verklankingen van het Onze Vader en van verzen uit het Thomasevangelie, aangevuld met daarbij passende muzikale pareltjes die zelf een gebed zijn of waarin op bidden wordt gereflecteerd.

Wat verbindt het Onze Vader met het evangelie van Thomas? Je zou het kort kunnen samenvatten met: Het zijn teksten *van* Jezus, in plaats van *over* Jezus. In tweeduizend jaar geschiedenis van het Christendom is er heel veel gebeurd, maar de meest radicale breuk lag rond het jaar 50 toen Paulus aan de wieg stond van wat je de latere Christelijke Kerk zou kunnen noemen. Hij is het die van de religie *van* Jezus, een variant van het Jodendom, een religie *over* Jezus maakte. Hij koppelt de titel gezalfde, Messias, Christus, aan de mens Jezus en alle teksten van na zijn tijd, zijn brieven en de vier ons van oudsher bekende evangeliën, dragen dat Paulinisch stempel. Het oorspronkelijke Onze-vader-gebed en het Thomas-evangelie stammen van vóór 50 en brengen ons dichterbij de wijsheidsleraar Jezus.

Quartz neemt u dus zingend mee naar de tijd van de mens Jezus, zijn ideeën en zijn gebed. En het centrale thema waar het om draait is het *Koninkrijk van de Vader*.

Het Onze vader is het gebed om de verwerkelijking van dat Koninkrijk, het Thomas-evangelie is de uitleg van wat dat Koninkrijk inhoudt en wat wij eraan kunnen doen om het te realiseren.

De tekst van het Onze Vader heeft zijn wortels in het Achttiengebied, het hoofdgebed van de synagoge. Het is ons in twee versies overgeleverd, in de evangeliën van Mattheus en Lucas. In de loop van de eeuwen is de Lucas-versie aangepast aan de Mattheus-versie. Tekststudie leert ons dat er twee authentieke Aramese versies aan ten grondslag liggen, beide met een eigen ritme en rijm. Er is dus niet zoiets als één oorspronkelijke tekst. Wel zijn er grote parallellen en is er één grondpatroon. In beide varianten valt de tekst in twee delen uiteen: de beden met Uw (naam, koninkrijk, wil) en de beden met ons (brood, schuld, bekoring, kwade). Het centrale kantelvers nemen we later nog even apart onder de loep.

Het evangelie van Thomas, ook wel vaak het vijfde evangelie genoemd, werd pas in de tweede helft van de vorige eeuw ontdekt, opgegraven uit het Nijlzand bij Nag Hammadi in Egypte. Het bevat 114 uitspraken van Jezus die een wijze leraar laten zien die ons begeleidt op onze eigen weg naar bevrijding. Het is de visie op Jezus van de eerste

groep volgelingen. Deze groep week na de verovering van Jeruzalem in het jaar 70, samen met veel andere Joodse groeperingen, uit naar gebieden buiten het Romeinse Rijk. Binnen dat Rijk nam Paulus het roer over met alle gevolgen van dien.

Hoofdtthema van het geschrift is Het Koninkrijk, verschillende malen expliciet benoemd als het Koninkrijk van de Vader. Dat koninkrijk is niet iets buiten deze wereld, maar meer een wijze van staan in en ervaren van deze wereld. Als je durft zien met de ogen van een klein kind, onbevangen, onbevooroordeeld, zul je het herkennen.

Jezus neemt ons mee op de weg naar realisering van het Koninkrijk. Aan de hand van parabellen schetst hij de aard ervan en hij gebruikt verschillende symbolen om het karakter ervan te duiden. Een van deze symbolen is 'licht' en dat thema komt ook in logion 77, dat we zo meteen zullen zingen, naar voren. De boodschap van het Thomasevangelie is dat dat licht voor iedereen bereikbaar is, in het hier en nu.

Nadere toelichting op de werken

1. Pater Noster – gregoriaans

De kerk heeft het Onze Vader geadopteerd als belangrijkste gebedstekst en in de loop van de eeuwen is de Latijnse variant, het Pater Noster zoals u het in dit werk hoort, de leidende tekst geworden.

2. Lord, we beseech thee – Adrian Batten

Met overtuiging en overredingskracht wordt de Heer aangeroepen om onze gebeden te verhoren. Batten is een musicus uit de hoogtijdagen van de Engelse renaissance en tijdgenoot van William Byrd. Over zijn muziek werd gezegd: "The atmosphere created by his music is a pure and devotional one".

3. Otsje Nasj – Nikolai Kedrov

God aanspreken met Vader was niet gebruikelijk in het OT. In de psalmen komt deze aanduiding helemaal niet voor. In Jezus tijd was het echter niet nieuw. Onder invloed van de antieke godsdienst van Grieken en Romeinen was deze aanspreektitel voor God geleidelijk meer en meer doorgedrongen in het Jodendom. Voor de oppergod Zeus was deze titel zo vanzelfsprekend dat hij in de Romeinse naam verankerd werd: ZeuPater werd Jupiter. In de laatste eeuw voor Jezus zien we de uitdrukking Onze Vader in de Hemelen in het Rabbijnse taalgebruik herhaaldelijk terug.

Ook in het Achttiendegebed, zij het daar nog niet als belangrijkste titel, Jahweh is daar nog vooral Koning. Bij Jezus drukt het een nabijheid van het onzegbare uit en het Vaderschap is spiritueel van betekenis. Paulus buigt het later om tot een fysieke relatie tussen Jezus en God de Vader. De warme intimiteit van het Onze Vader hoor je vaak prachtig in Oosters-orthodoxe zettingen van het Onze Vader. U hoort een versie van Nikolai Kedrov uit het begin van de 20^e eeuw.

4. Tebe poem – Dimitri Bortniansky.

Aansluitend een eveneens Russisch-orthodoxe, maar een eeuw oudere, hymne van de van oorsprong Oekraïense componist Bortniansky. Тебе поем, Wij bezingen U – Тебе благословим, Wij loven U – Тебе благодарим, Господи, Wij danken U, Heer – и молим Ти ся, Боже наш, en wij aanbidden U, onze God.

5. Pater Noster – Adriaan Willaert. Van een Nederlandse componist uit de renaissance is deze versie van het Onze Vader. Willaert schreef een polyfone bewerking van de gregoriaanse versie van het Pater Noster zoals u dat in het eerste werk hoorde. Hij vlecht mooie versieringen om de eenvoudige melodie en scheidt zo een prachtig schilderij dat diepte geeft aan het gebed.

6. Let my prayer come up – John Blow

Uit de Engelse barok stamt dit kleine pareltje. Een verstilde, polyfoon uitgewerkte smeekbede om verhooring van ons gebed.

7. Notre Père – Maurice Duruflé

In het Onze Vader zoals het in de oude Griekse teksten van de evangeliën wordt aangetroffen, pas in de vierde eeuw wordt het Latijn de kerktaal en vertaalt Hiëronymus de Griekse bijbel in het Latijn, staan alle werkwoordsvormen in de zogenaamde aoristus en vooraan in de zin: dat duidt erop dat het om één handeling gaat, in het hier en nu, voor eens en voor altijd. Dat sluit prachtig aan op de boodschap van het Thomasevangelie die de actualiteit van het Koninkrijk eveneens direct in het hier en nu plaatst. Deze directheid van het gebed heeft Maurice Duruflé in zijn compositie mooi getroffen. Kort, maar zeer intens is zijn toonzetting van het Notre Père.

8. Cantique de Jean Racine – Gabriël Fauré

We blijven even in Franse sferen. Toneelschrijver Jean Racine parafraseerde eind 17e eeuw een latijnse Hymne waarin de allerhoogste (le très haut) wordt gevraagd om zijn machtige genade (grâce puissante). Gabriël Fauré zette het in 1865 als 19-jarige op muziek voor gemengd koor en orgel. Wij brengen een a capella versie van dit werk, die door zijn soberheid zeker goed past bij de tekst van dit gebed.

9. The Lord's prayer – Kevin Mayhew

De eenvoud van het Onze vader is mooi getroffen in deze Engelse versie van het Onze Vader gebed. Overigens is het zeer wel mogelijk dat Mayhew slechts de uitgever van dit werk is, en niet de componist.

10. Hear the voice and prayer – Thomas Tallis

We keren daarna even terug naar de Engelse renaissance waarin zulke schitterende kerkmuziek geschreven is. De tekst behoeft geen toelichting. Tallis is de grootmeester van de vroege Engelse renaissance en leermeester van William Byrd.

11. The Lord's Prayer – John Tavener

De hedendaagse Engelse componist John Tavener, hij werd geboren in 1944, is in zijn jonge jaren sterk beïnvloed door de muziek van Stravinsky. In 1977 trad hij toe tot de Russisch-Orthodoxe kerk en we zien dat ook sterk in zijn muziek terug. U hoort dit ook in dit werk. Het is een heel eenvoudige compositie waarin hij werkt met twee korte themaatjes die steeds worden herhaald in een kalme opeenvolging van spanning en ontspanning. Eénmaal kijkt hij hiervan af en wordt de muziek even heel intens, bij de frase 'maar verlos ons', om meteen weer terug te keren naar het tweede themaatje dat als een open einde blijft hangen. We staan even stil bij deze laatste bede. 'Verlos ons van het kwade', of 'van de boze'. Beide vertalingen zijn mogelijk, het Griekse 'apo tou ponerou' kan van het mannelijke 'ho poneros', 'de boze', of het onzijdige 'to poneron', 'het kwade', komen. In het licht van zowel de Thora als het evangelie van Thomas gaat het hierbij om het kwaad van de opheffing van de eenheid, het maken van onderscheid, het eten van de boom van kennis van goed en kwaad. Laat u meenemen in de spanning van het huidige moment die Tavener zo treffend weet op te roepen met zijn wringende akkoorden.

12. Ubi caritas et amor – Ola Gjeilo

Het antwoord dat vervolgens gegeven wordt op deze spannende muziek is het wondermooie Ubi Caritas. De jonge Noorse componist Gjeilo (geboren in 1978) laat deze oude tekst 'Waar liefde is, daar is God' opbloeien in zijn muziek.

13. Onze Vader – Ton van der Valk

Via een Nederlands Onze Vader, subtiel op muziek gezet door van der Valk, maken we de overstap naar de werken over het Thomasevangelie.

14. Kom tot zijn terwijl je voorbijgaat (logion 42) – John Rutter

We nemen u meteen mee naar de kortste uitspraak uit het Thomasevangelie. In de uitspraak 'Kom tot zijn terwijl je voorbijgaat.' wordt de kernboodschap van dit evangelie kort maar krachtig verwoord: De realisatie van het Koninkrijk, 'tot

zijn komen', is rechtstreeks verbonden met loslaten, 'voorbijgaan'. Quartz zingt deze korte tekst op een melodie van John Rutter. De eigenlijke tekst van deze muziek is 'The Prayer of St. Patrick'. Dit pareltje van het Thomasevangelie en deze compositie van Rutter passen echter wonderwel bij elkaar.

15. Otsje Nasj – Igor Stravinsky

Igor Stravinsky zei ooit: " Music is better able to praise God than the building of the church and all its decoration; it is the Church's greatest ornament". Als illustratie van die uitspraak zingen we zijn Otsje Nasj. Hij componeerde het in 1926 in het Russisch. Later, in 1949, zette hij het zelf om naar een Engelse versie, die tegenwoordig regelmatig door koren gezongen wordt. Wij zingen het origineel omdat de melodische wendingen daarin mooier aansluiten bij de tekst.

16. Ik ben het licht over alles heen (logion 77) – Frank van Nimwegen

Van dit Russisch-orthodoxe gebed om het 'Tsarstvo' (Koninkrijk) stappen we weer over naar het Thomasevangelie. Eén van de kenmerken van Koninkrijk is 'licht'. In deze toonzetting van logion 77 weet de Nederlandse componist van Nimwegen de mystieke sfeer van de tekst prachtig te raken met zijn muziek die eenvoud en spanning met elkaar verbindt.

17. Pater Noster – Albert de Klerk

Er ligt een breekpunt in het Onze Vader bij de overgang van 'Uw wil geschiede' naar 'Geef ons heden'. Daar gaat de focus van de Vader (Uw naam, Uw koninkrijk, Uw wil) naar ons (ons brood, onze schuld, onze bekoring). In dat vers staat het enige bijvoeglijk naamwoord van het hele gebed, het woord 'dagelijks' vóór brood, en dat is meteen een heel bijzonder en controversieel woord. In het Grieks staat er 'epiousios', een woord bedacht door de evangelisten. Het komt in het toenmalige Grieks verder niet voor. Hiëronymus, die de bijbel in de vierde eeuw in het Latijn publiceerde, vertaalde het tweemaal verschillend om het dilemma te omzeilen. Bij Lucas koos hij voor cotidianum (dagelijks) en dat kwam ook in de Nederlandse vertaling terecht. Bij Mattheus koos hij voor supersubstantialem, 'boven de substantie verheven', etymologisch waarschijnlijk juist en contextueel gezien wellicht beter. 'Boven de substantie verheven' verwijst naar de grotere werkelijkheid van het Koninkrijk die boven het materiële uitstijgt. Dát brood tenslotte tilt ons boven begrippen als schuld, bekoring en het kwade uit. Deze overgang, deze tweedeling van het Onze Vader hoor je duidelijk in dit werk, een moderne, 20^e eeuwse zetting van onze landgenoot, organist en componist de Klerk. Let ook op de prachtige afdaling van hemel naar aarde bij het 'sicut in coelo et in terra' waarna de verstilde inzet van het tweede deel: panem nostrum.

18. Wanneer zal er rust zijn voor de doden? (logion 51) – Frank van Nimwegen

In logion 51 van het Thomasevangelie wordt het Koninkrijk beschreven als 'de nieuwe wereld' en Jezus zegt daarover dat die er al is maar dat we die niet herkennen. Let op hoe de componist de spannende tekstwending van 'het is al gekomen' naar 'maar jullie herkennen het niet' weergeeft met een even spannende wending in de muziek.

19. Pater Noster – Mariano Garau

Mariano Garau, een hedendaagse Italiaanse componist, schreef een heel bijzondere zetting van het Pater Noster: Hij begint hoog in de hemel, daalt af naar de aarde om vervolgens weer een grote golfbeweging door de tweede helft van het gebed te maken. Het geheel klinkt als één groot vraagteken: Wanneer zal het Koninkrijk komen?

20. Wanneer zal het koninkrijk komen (logion 113) – Gerben van der Veen

In logion 113 van het Thomasevangelie wordt deze vraag expliciet gesteld en zo wordt in dit slot-logion teruggegrepen naar het openingsthema uit de eerste logia: Waar en wanneer zal het Koninkrijk komen? Het antwoord, op diverse wijzen in verschillende logia verwoord, luidt: Het is er al, hier en nu, maar de mensen zien het niet. Dit logion is getoonzet door Gerben van der Veen die duidelijk een wat ander klankidoom gebruikt dan Frank van Nimwegen en meer speelt met ritmische effecten, waardoor hij op geheel eigen wijze de tekst tot leven brengt.

21. Our father – Joseph Lees

Het laatste Onze Vader is van een verstilde schoonheid. We horen hier ook de slotwending die sinds het einde van de eerste eeuw vaker werd toegevoegd aan het gebed: Want van U is het Koninkrijk en de kracht en de heerlijkheid tot in eeuwigheid, Amen.

22. The Lord bless you and keep you – John Rutter/arr. Jos Stollman

Tot besluit een prachtige zegenbede die John Rutter, oud schoolgenoot van John Tavener, op muziek zette en die wij u toezingen in een eigen a capella bewerking.